

DOI: <https://doi.org/10.32689/2523-4536/77-17>
УДК 338.1:005.336.4:658:004.383.3

Чернявський І.Ю.

кандидат економічних наук,
Національний університет біоресурсів та природокористування України

Cherniavskyi Ivan

Candidate of Economic Sciences,
University of Bioresources and Nature Management of Ukraine

ІДЕНТИФІКАЦІЯ КОНТУРІВ ЗОН ОБМЕЖЕНЬ ТА РЕЗЕРВІВ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОЇ СФЕРИ

IDENTIFICATION OF THE CONTOURS OF ZONES OF RESTRICTIONS AND RESERVES OF INTELLECTUAL CAPITAL DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

У статті здійснена ідентифікація контурів зон обмежень та визначено можливості і резерви активізації розвитку інтелектуального капіталу підприємств аграрної сфери для пост воєнного відновлення. Зокрема відзначено, що ідентифікація контурів зон та резервів розвитку інтелектуального капіталу підприємств аграрної сфери є важливою для ефективного управління та стратегічного планування, оскільки дозволяє точно визначити слабкі місця у складових інтелектуального капіталу, які гальмують загальний розвиток підприємства та сприяє розробці конкретних заходів для усунення різноманітних обмежень. Виявлення резервів розвитку інтелектуального капіталу дозволяє підприємствам ефективніше використовувати наявні ресурси, розробити обґрунтовані стратегії розвитку, які враховують реальні можливості та потреби підприємства.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, підприємства аграрної сфери, виклики і обмеження розвитку, резерви і можливості розвитку, пост воєнне відновлення.

The article identifies the contours of the zones of restrictions and identifies the opportunities and reserves for activating the development of intellectual capital of agricultural enterprises for post-war recovery. In particular, it is noted that the identification of the contours of zones and reserves for the development of intellectual capital of agricultural enterprises is important for effective management and strategic planning, as it allows you to accurately identify weaknesses in the components of intellectual capital that hinder the overall development of the enterprise and contributes to the development of specific measures to eliminate various restrictions. To overcome the identified restrictions, enterprises need to: improve access to financial resources; introduce modern information technologies; create a favorable corporate culture; actively develop partnership relationships; improve the management system; introduce innovations and new technologies; adapt to changes in the external environment; ensure the protection of intellectual property; create online platforms for exchanging experience; use social networks and online channels; reduce bureaucratic pressure on agricultural enterprises; restore and rebuild the destroyed transport infrastructure; modernize elevators and other infrastructure facilities; create new infrastructure facilities, such as irrigation systems and energy networks; ensure international cooperation; promote the attraction of foreign investment and technology; participate in international research projects; expand export opportunities. It was emphasized that identifying opportunities and reserves for the development of intellectual capital allows enterprises to use available resources more effectively, develop sound development strategies that take into account the real capabilities and needs of the enterprise. At the same time, the successful use of sound opportunities and reserves requires an integrated approach and close cooperation between the state, business, science and education, and the key is the active involvement of farmers in the decision-making process and taking into account their needs.

Keywords: intellectual capital, agricultural enterprises, challenges and limitations of development, reserves and opportunities for development, post-war recovery.

Постановка проблеми. Ідентифікація сучасних контурів зон обмежень та резервів розвитку інтелектуального капіталу підприємств аграрної сфери є архіважливим та актуальним для поствоєнного їх відновлення, оскільки ефективне використання та розвиток інтелектуального капіталу стає критичним чинником для виживання та процвітання.

Крім того, впровадження новітніх технологій, таких як точне землеробство, штучний інтелект, IoT, потребує кваліфікованого персоналу, здатного до швидкого навчання та адаптації, а ідентифікація критичних зон обмежень в розвитку інтелектуального капіталу дозволяє розробити цільові програми навчання та підвищення кваліфікації.

Водночас, підприємства аграрної сфери, стикаються з новими викликами, пов'язаними зі зміною клімату, виснаженням ґрунтів та необхідністю сталого розвитку, і у цьому зрізі знання та досвід, відіграють ключову роль у розробці та впровадженні адаптивних та екологічно безпечних практик. І, звернемо увагу, що, аграрний ринок характеризується високою волатильністю, а гнучкість, адаптивність та здатність до інновацій, які є складовими інтелектуального капіталу, дають змогу підприємствам швидше реагувати на зміни та мінімізувати ризики. Тобто, ідентифікація контурів зон обмежень та резервів розвитку інтелектуального капіталу підприємств аграрної сфери є необхідним важливим кроком для поствоєнного їх відновлення, підвищення конкурентоспроможності, забезпечення сталого стратегічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми пост воєнного відновлення підприємств аграрної сфери, у тому числі й за рахунок розвитку їх інтелектуального капіталу знаходяться у полі зору багатьох науковців, зокрема аргументовані пропозиції знаходимо у публікаціях таких дослідників, як: О. Булик [2], О. Гудзь, Н. Прокопенко, О. Харковина [3], Т. Мурована [4], М. Негрей, А. Тараненко, І. Костенко [5], І. Хмарська, К. Кучерява, І. Клімова [9] та інших. Водночас зауважимо, що питання ідентифікації контурів зон обмежень та визначення можливостей і резервів активізації розвитку інтелектуального капіталу підприємств аграрної сфери для пост воєнного відновлення залишились за межами наукових дискусій і потребують додаткових ґрунтовних досліджень та узагальнень.

Метою статті є ідентифікація контурів зон обмежень та визначення можливостей і резервів активізації розвитку інтелектуального капіталу підприємств аграрної сфери для пост воєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу. Ідентифікація контурів зон та резервів розвитку інтелектуального капіталу підприємств аграрної сфери є важливою для ефективного управління та стратегічного планування, оскільки дозволяє точно визначити слабкі місця у складових інтелектуального капіталу, які гальмують загальний розвиток підприємства та сприяє розробці конкретних заходів для усунення різноманітних обмежень. Виявлення резервів розвитку інтелектуального капіталу дозволяє підприємствам ефективніше використовувати наявні ресурси (людські, фінансові, інформаційні) для досягнення стратегічних цілей, тобто знання про обмеження та

резерви інтелектуального капіталу дозволяє розробити обґрунтовані стратегії розвитку, які враховують реальні можливості та потреби підприємства, що сприяє підвищенню продуктивності праці, зниженню собівартості продукції, поліпшенню якості та інноваціям. Інтелектуальний капітал є нематеріальним активом, який суттєво впливає на вартість підприємства, а інвестиції в його розвиток сприяють збільшенню ринкової вартості.

Акцентуємо, що розвинений інтелектуальний капітал є рушійною силою інновацій в аграрній сфері, що дозволяє розробляти та впроваджувати нові технології, підвищувати продуктивність та екологічність виробництва. Підприємства аграрної сфери з розвиненим інтелектуальним капіталом є більш привабливими для інвесторів, вони демонструють здатність до інновацій, адаптації та забезпечення сталого розвитку, що сприяє створенню нових робочих місць, особливо в сфері високих агротехнологій та забезпеченню продовольчої безпеки країни.

Для ідентифікації контурів зон обмежень розвитку інтелектуального капіталу підприємств аграрної сфери було проведено вибіркове опитування керівників та спеціалістів (57 чоловік) різних за масштабом діяльності та галузевою належністю підприємств аграрної сфери Київського та Черкаського регіону щодо викликів з якими вони стикаються при розвитку інтелектуального капіталу. Переважно підприємства стикаються з наступними викликами:

обмежені фінансові ресурси (86%), а інновації та підвищення кваліфікації вимагають значних інвестицій, що є проблематичним в умовах обмежених фінансових ресурсів, «субсидії та кредити для фермерів, які постраждали від війни, є важливими для підтримки малого та середнього аграрного бізнесу» [2, с. 8];

опір змінам (74%), персонал часто скептично ставиться до нових технологій та методів, що створює додаткові перешкоди;

політична нестабільність та ризики (68%), постійні політичні зміни і нестабільність істотно впливають на можливість довгострокових інвестицій та стратегії розвитку;

низький рівень використання цифрових технологій (65%), а „точне землеробство, яке використовує дані з сенсорів, дронів і супутникових зображень для оптимізації використання ресурсів, може допомогти фермерам краще управляти своїми полями, мінімізуючи витрати на добрива та воду [9, с. 8];

відсутність інфраструктури (63%), для впровадження нових технологій і методів

потрібна відповідна інфраструктура, якої дуже бракує, особливо в умовах воєнних дій, «порушення ланцюгів поставок також вплинули на доступність ринків збуту для аграрної продукції. Внутрішній ринок був перевантажений через зниження експорту, що призвело до падіння цін і зниження доходів виробників» [4, с. 8], «руйнування аграрної інфраструктури має довгострокові наслідки, які впливають на всі аспекти виробництва та постачання продукції. Відновлення цих об'єктів потребує значних інвестицій та часу, що є викликом для державного управління та планування в умовах війни» [5, с. 9];

низький рівень освіти та кваліфікації працівників (52%), брак кваліфікованих кадрів та низький рівень освіти серед працівників гальмують розвиток інтелектуального капіталу, «багато сільськогосподарських підприємств втратили значну частину своїх працівників, які були змушені залишити свої домівки і переїхати в безпечніші регіони або навіть за кордон» [7, с. 206];

вплив екологічних чинників (36%), зміни клімату та природні катастрофи впливають на аграрний сектор, створюючи додаткові виклики для розвитку інтелектуального капіталу;

низький рівень міжнародної співпраці (34%), а «це включає пошук альтернативних шляхів для експорту продукції, переговори з міжнародними партнерами для спрощення торговельних процедур та надання підтримки експортерам у вигляді інформаційної та фінансової допомоги» [7, с. 111].

Зважаючи на означені виклики, керівники та спеціалісти підприємств аграрної сфери вказують на необхідність бути гнучкими і готовими адаптуватися до змін, щоб забезпечити ефективний розвиток інтелектуального капіталу. Цікаво, що для подолання викликів щодо розвитку інтелектуального капіталу керівники та спеціалісти підприємств аграрної сфери пропонують наступні рішення: створення державних програм підтримки для аграрного сектору (89%); впровадження ефективних законодавчих ініціатив для захисту інтересів аграрних підприємств (87%); залучення приватних інвестицій та міжнародної фінансової допомоги (86%); підтримка стабільної політичної обстановки та прозорих правил гри для бізнесу (83%); відновлення та модернізація інфраструктури після війни (82%); інвестиції в логістику, зберігання та транспортування агропродукції (78%); впровадження програм адаптації до змін клімату та стійкого розвитку (62%); запуск програм перепідготовки та підвищення кваліфікації

працівників (56%); стимулювання досліджень та розробок у галузі агротехнологій (54%); підтримка екологічно чистих технологій та методів виробництва (51%); розвиток співпраці між аграрними підприємствами, науковими установами та урядовими організаціями (43%); створення інноваційних кластерів та технопарків (42%); обмін знаннями та передовим досвідом на міжнародному рівні (38%).

Керівники та спеціалісти підприємств аграрної сфери вважають, що ці рішення допоможуть подолати існуючі виклики та активізувати розвиток інтелектуального капіталу.

Опираючись на результати проведеного опитування та дослідження науковців [1; 6; 8], окреслимо внутрішні та зовнішні контури обмежень зон розвитку інтелектуального капіталу сучасних підприємств аграрної сфери:

Внутрішніми обмежувачами контурами є: обмеженість фінансових ресурсів; недостатнє фінансування навчання та розвитку персоналу; низька оплата праці, що не стимулює залучення та утримання кваліфікованих кадрів; відсутність інвестицій у сучасні інформаційні технології та програмне забезпечення; недостатність кваліфікації та досвіду персоналу; брак фахівців з агрономії та зоотехнії із сучасними знаннями та навичками; недостатня кількість працівників з навичками роботи з сучасними технологіями та обладнанням (GPS, сенсори, дрони, тощо); відсутність внутрішнього навчання та низька якість підвищення кваліфікації; низький рівень володіння іноземними мовами (особливо англійською) для доступу до міжнародного досвіду та технологій; неефективна організаційна ієрархічна структура, що гальмує потік інформації та обмін знаннями; відсутність стратегічного бачення у керівників розвитку інтелектуального капіталу; недостатня мотивація до навчання та інновацій; недостатній рівень лідерства, що сприяє розвитку та підтримці інтелектуального капіталу; відсутність корпоративної культури, що сприяє навчанню та інноваціям; низький рівень довіри та відкритості у колективі; страх помилок та відсутність толерантності до ризику; недостатня підтримка інноваційних ідей та ініціатив; відсутність системи заохочення за внесок у розвиток інтелектуального капіталу; обмеженість доступу до інформації та технологій; недостатнє використання сучасних інформаційних технологій для збору, обробки та аналізу даних; відсутність інтеграції інформаційних систем між різними підрозділами підприємства; слабкі партнерські зв'язки з науковими та дослідними установами.

Зовнішніми обмежувачими контурами є: несприятливе економічне середовище; висока

вартість кредитування та обмежений доступ до фінансових ресурсів; нестабільність цін на сільськогосподарську продукцію; нерозвиненість ринку страхування сільськогосподарських ризиків; недосконале регуляторне середовище; непрозора система оподаткування; бюрократичні перешкоди та корупція; відсутність ефективного захисту прав інтелектуальної власності; недостатній розвиток належної інфраструктури; поганий стан доріг, що ускладнює логістику та доступ до ринків; нестабільне енергопостачання; обмежений доступ до якісного зв'язку та інтернету; дефіцит кваліфікованих кадрів на ринку праці; низький престиж сільськогосподарських професій; відсутність достатньої кількості молоді з необхідними компетенціями; відтік кваліфікованих кадрів за кордон; швидкі технологічні зміни, що зумовлюють необхідність постійного оновлення знань та навичок; ризик відставання від світових тенденцій у розвитку сільського господарства.

Звичайно, що для подолання цих обмежень підприємствам необхідно: покращити доступ до фінансових ресурсів; інвестувати в навчання та розвиток персоналу; впроваджувати сучасні інформаційні технології; створювати сприятливу корпоративну культуру; активно розвивати партнерські взаємозв'язки, особливо із науковими та дослідними установами; удосконалювати систему управління; впроваджувати інновації та нові технології; адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі.

Післявоєнний період відкриває нові можливості й резерви для розвитку інтелектуального капіталу підприємств аграрної сфери [2; 3; 5; 9]:

створення навчальних програм, адаптованих до потреб відновлення та модернізації підприємств аграрної сфери, які враховують нові технології, зміни в земельних відносинах, експортні стратегії тощо (це можуть бути короткострокові курси, тренінги, стажування, а також оновлення університетських програм);

залучення молоді до аграрної сфери через популяризацію аграрних професій, надання стипендій та можливості для кар'єрного росту;

підтримка навчання за кордоном та обміну досвідом, що дозволить переймати передові технології та нові управлінські практики;

розвиток цифрової грамотності працівників: оскільки аграрна сфера все більше автоматизується, важливо забезпечити працівників необхідними навичками для роботи з сучасним обладнанням та програмним забезпеченням;

підтримка науково-дослідних інститутів та їх співпраці з підприємствами аграрної сфери через фінансування досліджень, спрямованих на вирішення актуальних аграрних проблем, таких як підвищення врожайності, боротьба зі шкідниками та хворобами, адаптація до зміни клімату тощо;

створення інноваційних хабів та акселераторів для аграрних стартапів, що допоможе залучити інвестиції та надати підтримку молодим підприємцям, які розробляють нові агротехнології;

заохочення до використання точного землеробства, IoT (Інтернету речей), штучного інтелекту та інших передових технологій, що дозволить оптимізувати виробничі процеси, знизити витрати та підвищити ефективність;

захист інтелектуальної власності, забезпечення захисту прав на нові сорти рослин, породи тварин та інші розробки стимулюватиме інноваційну діяльність;

розвиток інформаційних та комунікаційних технологій, особливо забезпечення доступу до якісного інтернету в сільській місцевості, що необхідно для впровадження сучасних технологій та забезпечення обміну інформацією;

створення онлайн-платформ для обміну досвідом, знаннями та інформацією між аграріями, що дозволить їм навчатися один у одного та отримувати доступ до актуальної інформації;

використання соціальних мереж та інших онлайн-каналів для маркетингу продукції та комунікації зі споживачами, що допоможе розширити ринки збуту та підвищити лояльність клієнтів;

навчання керівників підприємств аграрної сфери сучасним методам управління, включаючи стратегічне планування, фінансовий менеджмент, управління ризиками та управління персоналом, що допоможе підприємствам ефективно реагувати на зміни ринкової кон'юнктури та забезпечити стійкий розвиток;

запровадження системи мотивації та заохочення працівників, що дозволить залучити та утримати талановитих фахівців;

розвиток лідерських якостей у керівників, оскільки необхідні лідери, які здатні надихати та мотивувати команду, а також приймати стратегічні рішення в умовах невизначеності;

створення сприятливого бізнес-середовища, удосконалення законодавства та регуляторної бази для аграрної сфери, що сприятиме залученню інвестицій та розвитку підприємництва;

зменшення бюрократичного тиску на підприємства аграрної сфери, що дозволить їм зосередитися на виробництві та інноваціях;

забезпечення доступу до фінансування, включаючи пільгові кредити та гранти, що необхідно для модернізації виробництва та впровадження нових технологій;

відновлення та розбудова зруйнованої транспортної інфраструктури, що необхідно для забезпечення логістики та збуту продукції;

модернізація елеваторів та інших об'єктів інфраструктури, що дозволить зменшити втрати продукції та підвищити її якість;

створення нових об'єктів інфраструктури, таких як зрошувальні системи та енергетичні мережі, що допоможе підвищити врожайність та зменшити залежність від погодних умов;

міжнародна співпраця, залучення іноземних інвестицій та технологій, що дозволить модернізувати підприємства аграрної сфери та підвищити їх конкурентоспроможність;

участь у міжнародних науково-дослідних проєктах, що дозволить переймати передовий досвід та розробляти нові технології;

розширення експортних можливостей, що дозволить підприємствам аграрної сфери отримувати більші прибутки та збільшувати обсяги виробництва.

Успішне використання означених можливостей і резервів потребує комплексного підходу та тісної співпраці між державою, бізнесом, наукою та освітою, і ключовим вважаємо, активне залучення аграріїв до процесу прийняття рішень та врахування їхніх потреб.

Підсумовуючи відмітимо, що ідентифікація контурів зон обмежень та резервів розвитку інтелектуального капіталу підприємств аграрної сфери є необхідним етапом для забезпечення їх конкурентоспроможності, сталого розвитку та процвітання в умовах сучасних викликів та контурів обмежень, що дозволяє їм ефективно управляти своїми ресурсами, розробляти обґрунтовані стратегії розвитку та впроваджувати інновації, що, в кінцевому підсумку, сприяє підвищенню їх вартості та внеску в забезпечення продовольчої безпеки країни.

Висновки. У статті здійснена ідентифікація контурів зон обмежень та визначено можливості і резерви активізації розвитку

інтелектуального капіталу підприємств аграрної сфери для пост воєнного відновлення. Зокрема відзначено, що ідентифікація контурів зон та резервів розвитку інтелектуального капіталу підприємств аграрної сфери є важливою для ефективного управління та стратегічного планування, оскільки дозволяє точно визначити слабкі місця у складових інтелектуального капіталу, які гальмують загальний розвиток підприємства та сприяє розробці конкретних заходів для усунення різноманітних обмежень. Для подолання виявлених обмежень підприємствам необхідно: покращити доступ до фінансових ресурсів; впроваджувати сучасні інформаційні технології; створювати сприятливу корпоративну культуру; активно розвивати партнерські взаємозв'язки; удосконалювати систему управління; впроваджувати інновації та нові технології; адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі; забезпечити захист інтелектуальної власності; створити онлайн-платформи для обміну досвідом; використовувати соціальні мережі та онлайн-канали; зменшити бюрократичний тиск на підприємства аграрної сфери; відновити та розбудовувати зруйновану транспортну інфраструктуру; модернізувати елеватори та інші об'єкти інфраструктури; створювати нові об'єкти інфраструктури, такі як зрошувальні системи та енергетичні мережі; забезпечити міжнародну співпрацю; сприяти залученню іноземних інвестицій та технологій; приймати участь у міжнародних науково-дослідних проєктах; розширити експортні можливості. Наголошено, що виявлення можливостей та резервів розвитку інтелектуального капіталу дозволяє підприємствам ефективніше використовувати наявні ресурси, розробити обґрунтовані стратегії розвитку, які враховують реальні можливості та потреби підприємства. Водночас, успішне використання обґрунтованих можливостей і резервів потребує комплексного підходу та тісної співпраці між державою, бізнесом, наукою та освітою, і ключовим є активне залучення аграріїв до процесу прийняття рішень та врахування їхніх потреб.

Список використаних джерел:

1. Агробізнес під час війни: підсумки і перспективи. URL: <https://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/26077-ahrobiznes-pid-chas-viiny-pidsumky-i-perspektivy.html>
2. Булик О.Б. Стратегія відновлення економіки України після війни. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. № 48. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2240>
3. Гудзь О.Є., Прокопенко Н.С., Харковина О.Г. *Розвиток інтелектуального капіталу*: монографія. Львів : ЛігаПрес. 2018. 184 с.
4. Мурована Т. Вітчизняне підприємництво в умовах воєнного стану: основні тенденції та методи підтримки. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. № 47. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2144/2073>

5. Негрей М.В., Тараненко А.А., Костенко І.С. Аграрний сектор України в умовах війни: проблеми та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. № 40. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1474>
6. Сільське господарство та ринок сільськогосподарських земель України: вплив війни. URL: <https://voxukraine.org/silске-gospodarstvo-ta-rynok-silskogospodarskyh-zemel-ukrayiny-vplyv-vijny>
7. Стратегічний менеджмент агропродовольчої сфери в умовах глобалізації економіки: безпека, інновації, лідерство: матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції, 28 вересня 2023 р. Полтава : ПДАУ, 2023. 450 с. URL: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/node/2908/zbirnyk2809233001.pdf>
8. Особливості функціонування аграрного сектора економіки України в умовах війни. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/osoblyvosti-funktsionuvannya-ahrarnoho-sektora-ekonomiky-ukrayiny-v-umovakh>
9. Хмарська І.А., Кучерява К.Я., Клімова І.О. Особливості післявоєнного відновлення економіки України. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. № 42. URL: http://eprints.zu.edu.ua/34619/1/Стаття_Клімова.pdf

References:

1. Ahrobiznes pid chas viiny: pidsumky i perspektyvy [Agribusiness during the war: results and prospects]. Available at: <https://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/26077-ahrobiznes-pid-chas-viiny-pidsum-ky-i-perspektyvy.html> (in Ukrainian)
2. Bulyk O. B. (2023) Stratehiia vidnovlennia ekonomiky Ukrainy pislia viiny [Strategy for the recovery of Ukraine's economy after the war]. *Економіка та суспільство*. is. 48. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2240> (in Ukrainian)
3. Hudz O. Ie., Prokopenko N. S. & Kharkovyna O. H. (2018) *Rozvytok intelektualnoho kapitalu* [Development of intellectual capital]: monohrafiia. Lviv: LihaPres. 184 p. (in Ukrainian)
4. Murovana T. (2023) Vitchyzniane pidpriemnytstvo v umovakh voiennoho stanu: osnovni tendentsii ta metody pidtrymky [Domestic entrepreneurship under martial law: main trends and methods of support]. *Економіка та суспільство*. is. 47. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2144/2073> (in Ukrainian)
5. Nehrei M. V., Taranenko A. A., Kostenko I. S. (2022) Ahrarnyi sektor Ukrainy v umovakh viiny: problemy ta perspektyvy [Ukraine's agricultural sector in wartime: problems and prospects]. *Економіка та суспільство*. is. 40. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1474> (in Ukrainian)
6. Silske hospodarstvo ta ry-nok silskogospodarskykh zemel Ukrainy: vplyv viiny [Agriculture and the agricul-tural land market of Ukraine: the impact of the war]. Available at: <https://voxukraine.org/silске-gospodarstvo-ta-ry-nok-silskogospodarskyh-zemel-ukrayiny-vplyv-vijny> (in Ukrainian)
7. Stratehichniy menedzhment ahroprodovolchoi sfery v umovakh hlobalizatsii ekonomiky: bezpeka, innovatsii, liderstvo [Strategic management of the agri-food sector in the context of economic globalization: security, innovation, leadership] (2023): materialy I Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii, 28 veresnia 2023 r. Poltava: PDAU. 450 p. Available at: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/node/2908/zbirnyk2809233001.pdf> (in Ukrainian)
8. Osoblyvosti funktsionuvannia ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy v umovakh viiny / Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen [Peculiarities of the functioning of the agrarian sector of the economy of Ukraine in the conditions of war / National Institute of Strategic Studies]. Available at: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/osoblyvosti-funktsionuvannya-ahrarnoho-sektora-ekonomiky-ukrayiny-v-umovakh> (in Ukrainian)
9. Khmarska I. A., Kucheriava K. Ya., Klimova I. O. (2022) Osoblyvosti pisliavoiennoho vidnovlennia ekonomiky Ukrainy [Features of the post-war economic recovery of Ukraine]. *Економіка та суспільство*. is. 42. Available at: http://eprints.zu.edu.ua/34619/1/Стаття_Клімова.pdf (in Ukrainian)